

ЛИСТА НЕРАДНИХ ДАНА У ГОРАЖДАНСКОМ ПСАЛТИРУ С ПОСЛЕДОВАЊЕМ ИЗ 1521. ГОДИНЕ

Резиме. У раду је анализиран састав са пописом нерадних дана у години који је објављен у Горажданском псалтиру с последовањем. Он се састоји из три целине. Прва и друга садрже непокретне и покретне празнике у години, док трећа садржи санкције за вернике који не празнују прописане дане. У саставу су пописана 102 нерадна дана у години, рачунајући и недеље. Санкције су духовне и световне природе, и исказане су различито, у зависности од друштвеног слоја и статуса преступника.

Листа нерадних дана са санкцијама не припада уобичајеним саставима псалтира с последовањем. Она је пенитенцијалног, а не богослужбеног обележја и води порекло из средњег века. Један њен препис постоји у евхологиону са пенитенцијалним саставима са почетка XV столећа. Њено присуство у горажданској богослужбеној књизи препознајемо као део уредничког посла штампара и јеромонаха Теодора Љубавића. Захваљујући томе што је штампана књига убрзо преписивана у рукописну, познате су нам још две копије типа горажданске листе нерадних дана у различитим богослужбеним књигама.

Кључне речи: нерадни дани и празници, календари, духовне и световне санкције, горажданска штампарија, псалтир с последовањем.

1.

Горажданска штампарија је позната у свету старе ћириличне штампане књиге по своја три издања и штампарима и уредницима тих издања, браћи Ђури и Теодору, као и њиховом оцу Божидару Љубавићу, богатом трговачком предузетнику, оснивачу и финансијеру штампарије.¹ Књиге су објављиване у нама данас непознатом тиражу,

---

¹ О Горажданској штампарији в. *Пет векова српског штампарства 1494–1994: раздобље српскословенске штампе XV–XVII века*. Ур. М. ПЕШИКАН, К. МАНО-ЗИСИ, М. КОВАЧЕВИЋ. Београд: САНУ – Матица српска – НБС, 1994,

у правилним размацима, једна за другом: јула 1519. године штампан је Служабник („Литургија“), октобра 1521. године Псалтир с последовањем и октобра 1523. године Требник („Молитвеник“).² Правилни ритам објављивања указује на унапред осмишљене задатке издавачке делатности и релативно добру организацију посла, тако да су избегнуте дуже паузе. Штампане Служабника отпочело је у Италији где су браћа изучила штампарски занат и основала штампарију захваљујући очевој финансијског подршци. За Служабник и Псалтир с последовањем се у колофону тих књига каже да су штампани „наредбом“ (повѣлѣніемъ) Божидара.³ Потражња за књигама у црквеним круговима била је знатна, што је подстицало тржишну утакмицу. Штампане су књиге за које се сматрало да су неопходне у свакодневној богослужбеној и пастирској пракси, док је конкуренција препозната у венецијанској штампарији Божидара Вуковића, пореклом из Подгорице, организованој отприлике у исто време.⁴ Штампарија Вуковића је постала позната по својим издањима црквених књига, а њихова прва књига била је, такође, Служабник („Литургија“), објављена исте године кад и књига Љубавића.⁵

Међутим, породична трагедија Љубавића у виду преране Ђурине смрти, утицала је на пресељење њихове штампарије из Италије у Османско царство, у Горажде, место порекла породице. Штампарија је била смештена у порти Цркве Св. Ђорђа и њоме је са знатним успехом руководио Ђурин брат, јеромонах Теодор. У науци се данас не зна поуздано да ли је штампане прве књиге, које је отпочело у Италији,

---

с. 92–98; NEMIROVSKIJ, E. L. *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Band IV: Die Druckerei von Božidar Goraždanin in Goražde und Venedig; Die erste Druckerei von Božidar Vuković in Venedig*. Bibliotheca bibliographica Aureliana CLXX. Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner, 2001, S. 73–101, 165–191.

² Фототипска издања књига су објављена 2008. године трудом Народне библиотеке Србије и Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву, као део вишетомног издања *Горажданска штампарија 1519–1523: Литургија 1519. Фототипско издање*. Ур. К. МАНО-ЗИСИ. Београд – Источно Сарајево, 2008; *Псалтир с последовањем 1521. Фототипско издање*. Ур. К. МАНО-ЗИСИ. Београд – Источно Сарајево 2008; *Молитвеник 1523. Фототипско издање*. Ур. К. МАНО-ЗИСИ. Београд – Источно Сарајево 2008. У међувремену је настало друго фототипско издање, учињено према првом, које су објавили Православни богословски факултет „Св. Василије Острошки“ у Фочи Универзитета у Источном Сарајеву и Филозофски факултет Пале Универзитета у Источном Сарајеву 2019. године.

³ *Литургија 1519*, 102'; *Псалтир с последовањем 1521*, 352'.

⁴ *Пет векова српског штампарства*, с. 85–87; NEMIROVSKIJ, E. L. *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Band IV*, 7–73, S. 103–165.

⁵ NEMIROVSKIJ, E. L. *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Band IV*, S. 235, 251; ур. *Пет векова српског штампарства*, с. 192, 193.

највероватније у Венецији, тамо и завршено.⁶ Ипак, пресељење штампарије није имало, колико је нама познато, већих последица по планирани ритам рада и уреднички посао богословски образованог калуђера Теодора. Делујући у Југоисточној Европи на изворишту словенских рукописних књига, и поред тога што је књижни фонд значајно уништен током османских освајања, јеромонах Теодор је био у могућности да лично трага за текстовима које је пажљиво одабирао, колационирао и затим штампао. Иако је реч о књигама које су углавном типског састава, свака Теодорова књига се по свом садржају разликовала од претходних, било рукописних, у којима је тражио предлошке, било малобројних штампаних издања цетињске штампарије војводе Ђурђа Црнојевића с краја XV века или савремене штампарије Вуковића. Ограничени на релативно мали број сачуваних примерака рукописних књига до 1500. године, можемо закључити да књиге штампане крајем XV и током прве половине XVI века сведоче о мањим или већим интервенцијама уредника у уређивању њиховог садржаја. То се примећује у избору текстова који су по садржају разноврсни у оној мери у којој је то дозвољавала врста богослужбене књиге и умеће њихових уредника. Осим техничког и штампарског подухвата, књиге Љубавића су резултат осмишљеног сакупљања и одабира одговарајућих текстова из више рукописних књига који су били умножавани новом технологијом. О својој улози у састављању садржаја, јеромонах Теодор нас обавештава у Псалтиру с последовањем, у коментару штампаном при крају књиге. У њему се читаоцима указује да је извесне текстове које је штампао пронашао приликом свог боравка у Манастиру Хиландару.⁷ Садржај одштампаних састава стално се проверавао, и ту појаву препознајемо у присуству другачијих („побољшаних“) варијанти истих текстова објављених у наредним горажданским издањима.⁸ Јеромонах Теодор је познат и по својим, мање или више ори-

---

⁶ *Пет векова српског штампарства*, с. 93; МАНО-ЗИСИ, К. Књиге Горажданске штампарије (1519–1523). – У: *Горажданска штампарија 1519–1523*, књ. IV. Ур. Д. БАРАЋ. Београд – Источно Сарајево 2008, с. 169–170.

⁷ *Псалтир с последовањем 1521*, 350–351.

⁸ Недавно је Миланка Убипарип указала на различите верзије предлошка литијних молитви штампаних у Служабнику и Требнику, при чему она из Требника садржи додатну молитвену формулу са именима Св. Симеона и Св. Саве, БОЈАНИН, С., УБИПАРИП, М. Од штампане ка рукописној књизи: препис Требника Горажданске штампарије у рукопису Библиотеке Српске Патријаршије № 32. – *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 84, 2018, с. 8, бел. 21. Сличне разлике се могу приметити у случају Млѣва юже глѣтъ архіерен или дѣхвнискъ. проценѣноу за грѣхъ вьсе волнѣе и неволнѣе, и всакоу клетвоу и заклинаніе. и за всакъ грѣхъ где је верзија штампана у Требнику потпунија од оне из Служабника, БОЈАНИН, С. Улога уредника штампане књиге и текстови обреда Свете тајне покајања из Горажданског требника. – У: *Српска Горажданска штампарија*

гиналним саставима које је слободно уносио у књиге које је објављивао. Служабник садржи *Моленије Ђуре Љубавића часним презвитерима*, текст путем кога се Теодор у име преминулог брата Ђуре обраћа свештеницима, основним корисницима његовог производа.⁹ Псалтир с последовањем се завршава, уз поменути примедбу о трагању за текстом који ће штампати, саставом који се не очекује у овој врсти књиге, а то је краћи летопис.¹⁰ Резултатом уредничке интервенције јеромонаха Теодора сматрамо и избор да штампа састав са листом годишњих заповедних празника, који је тема нашег истраживања. То није уобичајени текст у псалтиру с последовањем имајући у виду нама позната штампана издања војводе Ђурђа Црнојевића из 1495. године и Божидача Вуковића из 1520. године.¹¹ Тај састав, како нам данас изгледа, није био присутан ни у средњовековном јужнословенском рукописном наслеђу те књиге.

2.

Списак заповедних празника налази се у одговарајућем делу књиге, као један од два завршна текста у групи богослужбених састава намењених прослављању празника. Тај део отпочиње уобичајеним ме-

---

у свјетлости науке и културе. Ур. В. БАРТУЛА. Источно Сарајево: Филозофски факултет, Пале – Православни богословски факултет „Св. Василије Острошки“, Фоча, 2020, с. 108–109.

⁹ *Литургија 1519*, 97–102. О овом тексту в. ТРИФУНОВИЋ, Ђ. Мољеније Теодора Љубавића. – *Зборник Музеја примењене уметности*, 11, 1967, с. 55–57.

¹⁰ *Псалтир с последовањем 1521*, 351'–352'. Теодоров летопис је компилација коју чине два дела. Један припада групи млађих летописа према класификацији СТОЈАНОВИЋ, Љ. *Стари српски родослови и летописи*. Београд – С. Карловци: СКА, 1927, с. LX, LXXXIV, LXXXVI, 115–116, који отпочињу са Адамом. Њега чини посебан хронолошки одабир библијских и историјских догађаја и личности до времена цара Стефана Душана. Други део садржи летописну белешку о паду Срема и Београда под османску власт током августа и септембра 1521. године када се завршавало штампање књиге. Оба дела су повезана назнаком о преласку са седмог у осми „век“ према византијском рачунању времена. О значају и квалитету Теодорове белешке о њему савременим ратним догађајима из 1521. године, види КРУНИЋ, Б. Ђ. Историографски запис Теодора Љубавића у поговору *Горажданског псалтира са последовањем* из 1521. године. – У: *Српска Горажданска штампарија у свјетлости науке и културе*, с. 199–220.

¹¹ NEMIROVSKIJ, E. L. *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift*. Band I: *Inkunabeln*. Bibliotheca bibliographica Aureliana CXL. Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner, 1996, S. 226–232; NEMIROVSKIJ, E. L. *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift*. Band IV, S. 308–316. Каснија издања Псалтира с последовањем су урађена према књигама Божидача Вуковића или војводе Црнојевића, *Пет векова српског штампарства*, с. 69–75.

сецословом, календаром са тропарима и кондацима које треба појати сваког дана према празнику, иза којег следе тропари и кондаци за празнике циклуса Великог поста и Васкрса. Истој групи припадају састави о посту током године, о седмицама када се не пости или о томе да се у одређене празничне циклусе не клечи у цркви. Пошто листа заповедних празника нема богослужбено обележје, нити је уобичајена за псалтир с последовањем, штампана је као завршно проширење поменутог блока.

Састав упозорава да поједине дане у години треба „празновати“, уз претњу санкцијама. Основна порука је исказана већ у његовом подужем наслову: *Сказаније всѣго лѣта съим великымъ. избраннымъ. нарочитимъ и господскымъ праздникомъ. коихъ подвѣаетъ праздновати.*¹² Из наслова сазнајемо да немају сви дани у године исти значај и да се не поштују сви подједнако. Дани које је требало празновати описани су као „велики“, „изабрани“, „нарочити“ и „господски“ (Господњи) празници.

Сказаније (Казивање) о заповедним празницима – да скраћено назовемо овај састав – чине три целине. Прва и друга садрже списак непокретних и покретних годишњих празника. Први су обележени према месецу и редним бројем дана, док су покретни означени именом. Трећи део садржи санкције намењене верницима који не „празнују“ прописане дане.

Непокретни празници су распоређени у оквиру годишњег циклуса који почиње септембром и завршава се августом, у складу са византијском календарском годином. Основна разлика у односу на богослужбени календар месецослова јесте та што нису пописани сви помени светих у години већ само они „велики“ и „нарочити“, као што су Господњи, Богородичини празници, празници посвећени Јовану Крститељу, првомученику Стефану, апостолима Петру и Павлу и другим одабраним свецима.¹³ Истицање датума а не имена, у појединим случајевима допушта могућност избора празника, уколико је реч о више светачких помена у истом дану.

Заповедни празници представљени су схематски, на следећи начин: назив месеца, глагол „празнујемо“ (празнуѣмъ) – само у случају првог помена светом за месец септембар пошто се у другим случајевима подразумева – и попис дана у месецу које треба празновати. У септембру су издвојени 1, 8, 14. и 26. дан у месецу, а то су празници посвећени Св. Симеону Столпнику, Рођењу Богородице, Воздвижењу часног крста (Крстовдан) и Јовану Богослову. У октобру се празновао 6. (Св. ап.

¹² *Псалтир с последовањем 1521, 304–304’.*

¹³ О историји прослављања већих хришћанских празника, МИРКОВИЋ, Л. *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве.* Београд: [б. и.], 1961.

Тома – Томиндан), 14. (Св. Петка) и 26. (Св. Димитрије – Митровдан) дан у месецу. У новембру су то дани 1. (Св. Врачи), 8. (Сабор Св. арханђела Михаила – Аранђеловдан), 13. (Св. Јована Златоусти), 14. (Св. Филип и Божићне покладе) и 21. (Ваведење Богородице). Децембарски благодани падају 6. (Св. Никола), 25. (Божић) и 27. (Св. Стефан), а јануарски 1. (Обрезање Христово и помен Св. Василија Великог), 6. (Богојављење) и 7. (Сабор Јована Претече) дана у месецу. У наредним месецима издвојена су по два заповедна празника за сваки месец, 2. (Сретење) и 24. (Обретење главе Јована Крститеља) у фебруару, односно 9. (Св. четрдесет мученика) и 25. (Благовести) у марту. Током априла и маја требало је празновати по један дан, 23. априла (Ђурђевдан) и 21. маја (Св. Константин и Св. Јелена). Три летња месеца којима се завршава календар имају сваки по пет заповедних празника. У јуну су то дани 11. (Св. ап. Вартоломеј и Варнава), 14. (пророк Јелисеј или Св. Методије Цариградски), 24. (Рођење Јована Крститеља – Ивањдан), 29. (Св. ап. Петар и Павле – Петровдан) и 30. (Сабор светих 12 апостола), у јулу, 2. (Полагање часне ризе Богородичине у палати Влахерна), 8. (Св. Прокопије), 17. (Св. вел. муч. Марина – Огњена Марија), 20. (пророк Илија) и 27. (Св. Пантелејмон), док су у августу то 1. (Изношење часног крста и почетак Госпојинског поста), 2. (пренос моштију Св. Стефана), 6. (Преображење), 15. (Успење Богородице) и 29. (Усековање главе Јована Крститеља).¹⁴

Покретни празници у години обележени су издвојено, према циклусу Великог поста и Васкрса. Обавезно треба празновати прву суботу Великог поста, названу „помен Теодора“ (Тирона), затим Средокрсну среду (срѣд. крѣст), што је среда Крстопоклоне седмице која означава средину Великог поста, Велики четвртак, Велики петак и Велику суботу. У васкршњем празничном циклусу наведени су Преполовљење празника (прѣполовљеније празника), што је половина васкршњег празничног циклуса (среда четврте седмице после Васкрса) и „Пентикостни понедељак“ (пѣнѣтикоѣст понеѣд) или Духовски понедељак. Осим пописаних непокретних и покретних празника, обавезно је празновање свих недеља у години (неѣд прѣзъ вѣсе годице. този прѣздноуеѣмъ) и дана посвећених четворици јеванђелиста (.ѣ. свѣѣлѣсти прѣздноуеѣмъ), чија је заповед о празновању грешком штампана у пољу месеца маја (в. ниже). Занимљиво је да су помени јеванђелиста збирно наведени уз недељне дане, уместо да су распоређени према данима по месецима, што је случај само са једним од празника Јована Богослова (в. горе).¹⁵ У саставу нису именом обележени Васкрс и велике светковине васкршњег циклуса, Цвети, Вознесење,

¹⁴ Псалтир с последовањем 1521, 304.

¹⁵ У месецослову Горажданског псалтира с последовањем пописано је пет празника јеванђелиста, а од тога су два дана издвојена за помен Св. Јована Богослова (26. септембар и 8. мај).

Духови или Сви Свети, што указује на усклађеност листе са недељом као празником. Изузетак је Вазнесење, празник који пада у четвртак. Треба приметити да је, за разлику од Васкрса, предвиђено да се Духови празнују два дана.¹⁶ У листи су издвојена, заједно са недељама, 102 дана које је требало празновати.

Састав се завршава санкцијама за оне који би се оглушили о заповедне дане. Преступници су разврстани у различите друштвене групе и врста казне је одређена према њиховом статусу. Нехајном свештенству, представљеном у виду попа и ђакона, прети се губитком свештеничког звања и свргавањем на положај световног лица. Фраза којом је прописана казна је уобичајена за црквено право: поп је требало да се свргне (да се изврџетъ) са свог свештеничког положаја и престане бити попом. Оно што није уобичајено јесте презрив коментар који указује на практичну последицу кажњавања: и да не дрѣзнетъ рѣци вѣсвенъ бѣ. Заповест којом се ђакону претило губитком чина је мање формална: да се штите прѣчта своего.¹⁷

За разлику од свештенства, за преступнике из круга мирјана намењене су црквене и световне казне. Уколико је преступник благородан, у тексту наведен као властелин (властелинъ), одбијао се од светог причешћа и прекидала се његова веза са црквом: да се штрынетъ стго причещенїа и вѣсего приѣщениа црковнаго. Световна казна је исказана губитком „војничког сана“, односно чина (да се штрынетъ... и сана воинскаго). Обично световно лице (людїнъ) које не припада благороднима, осуђено је на најтежу могућу световну казну а да није смртна и телесна – на уништење његовог дома (да се разгрѣбитъ дом њго), што значи, основе његове егзистенције. Црквена казна је представљена одбијањем његовог приношења цркви (жртва њго неприетна въ црковъ). Поврх тога, за неблагородног лаика се тражи да буде „анатемисан“. За ово друго нису задужени појединци, парохијски свештеници, већ виши црквени ауторитети представљени као „сабор и црквени клир“: да бѣс анатемисанъ съвромъ и клирисомъ црковнїмъ. Изрицање анатеме се правда тиме да преступник својим поступком занемарује успостављене законе и устав сабора свѣтих отаца (ѣко прѣнепрѣже оуставленнѣх законы и оуставъ събори стѣх штїць).¹⁸

---

¹⁶ Псалтир с последовањем 1521, 304–304’.

¹⁷ Псалтир с последовањем 1521, 304’. О кажњавању свештенослужитеља свргнућем, МИЛАШ, Н. *Црквено казнено право*. Мостар: Издавачка књижарница Пахера и Кисића, 1911, с. 261–262.

¹⁸ Псалтир с последовањем 1521, 304’.

3.

У *Сказанију о заповедним празницима* детаљно се, дакле, наводе непокретни и покретни празници и врсте казни за прекршитеље, али се не описује преступ. Шта подразумева заповест празновања празника? Каква су била очекивања од верника и припадника клира у време које се сматрало светим? Како се светковало и како се није поштовао празник? О различитим концептима прослављања празничног времена које је у средњем веку за све друштвене групе било свето, писали смо пре више година.¹⁹ Овом приликом, подсетили бисмо на основни концепт организације времена које описује реч празник. У њеном корену налази се појам „празан“ у значењу „празан“ од рада, мануелних послова, докон, беспослен.²⁰ Име одражава основни концепт поштовања светог времена који захтева прекид обављања свакодневних послова, углавном оних физичких. На седмичном нивоу, концепт празновања је описан у називу седмичног празника, недеље, дана када се ништа „не дела“, односно не ради.²¹

Сказаније није једини састав са заповедним празницима који је објављен у горажданској штампарији. Две године касније, јеромонах Теодор је штампао *Требник* у којем је своје место нашао Епитимијни номоканон Псеудо-Зонаре. Тај састав отпочиње текстом о празницима које обавезно треба славити у току године и то на исти начин као и недељу (хранити љакоже не́длю). Употребљени су глаголи „празновати“ и „упразнити се“ који означавају прекид обављања мануелни послова (дѣло ручнаа всака), како малих тако и великих (ѿ всакогѣ дѣла малл же и велика). Нерадно време је требало провести у цркви, на литургији, а остатак дана код куће.²² Био је то једини начин „празновања и поштовања“ светог времена према мишљењу цркве. Други облици „празних“, нерадних активности као што су забавне, сматрани су неприличним, па је било забрањено празновати „са тимпанима и свиралама, у козлогласованију и пијанству“.²³

---

¹⁹ БОЈАНИН, С. *Забаве и светковине у средњовековној Србији (од краја XII до краја XV века)*. Београд: Историјски институт – Службени гласник, 49, 2005.

²⁰ БОЈАНИН, С. *Забаве и светковине*, с. 47–50.

²¹ БОЈАНИН, С. *Недеља као нерадни дан у средњовековној Србији*. – У: *Споменица академика Симе Ђирковића*, Ур. С. РУДИЋ. Београд: Историјски институт, 2011, с. 308.

²² *Молитвеник 1523*, 266. О томе БОЈАНИН, С. *Забаве и светковине*, с. 47–48, 66.

²³ *Молитвеник 1523*, 267'. За тумачење забране празновања са тимпанима, свиралама и козлогласованијем, в. БОЈАНИН, С. *Забаве и светковине*, 67, с. 255–256.

Казне за непоштовање заповедних празника нису исте за све вернике. Друштвена раслојеност се не огледа само у подели на клирике и мирјане. Текст познаје разлике међу мирјанима које су дубоко уврежене у феудалном световном законодавству. Верници се деле на властелу и убоге или себре, да употребимо званичне средњовековне термине,²⁴ или на припаднике владајућег и подређеног друштвеног слоја. Санкције које су произашле из ове поделе нису духовне и црквене.

Састав одражава схватање да прекршитељи празничног времена могу припадати свим слојевима лаичког друштва. Када је реч о клиру, санкције се односе само на ниже свештенство, док се архијереји не препознају као преступници. Вероватно је за то било више разлога, а један је могао бити и тај да је састав о празницима намењен парохијској свакодневици. Казна за немарног свештеника и ђаконa јесте губитак свештеничког звања и свођење на положај лаика парохијана. У канонском праву била је то уобичајена казна за свештена лица, прописана у званичним књигама средњовековног права које су преведене на словенски језик, као што су Номоканон у 14 наслова или Синтагма Матије Властара. Свргнућем, поп и ђакон су били изузети од других црквених казни као што је епитимија, забрана причести, основна казна за лаике преступнике. Световне казне за свештенике у *Сказанију* нису разматране, чувајући уобичајену аутономију клирика у односу на државне власти.²⁵

Казна одлучења од причешћа, односно запрећење или епитимија, уобичајена је за лаике у пенитенцијалној пракси цркве, независно од њиховог друштвеног статуса и угледа. Усмерена је на покајање које се остваривало прихватањем покорe у виду поста, метанија, обавезних молитви и милостиње. Међутим, у саставу о заповедним данима одлучење је описано прекидом сваке комуникације између верника и парохијског свештенства. Властелин се, речено је, одбијао од причешћа и потпуног заједништва са црквом, а лаицима нижег рода, како је изричито наведено, одбијала се „жртва“ или приношење цркви. Претње прекидом обредног заједништва верника и цркве, део су шире пастир-

---

²⁴ Видети *Другу Жичку повељу* из средине треће деценије XIII века, ПРВО-ВЕНЧАНИ, Стефан. *Сабрана дела*. изд. Т. ЈОВАНОВИЋ, прев. Љ. ЈУХАС-ГЕОРГИЈЕВСКА. Београд: СКЗ, 1999, с. 118, 119 и *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354.* изд. и прев. Н. РАДОЈЧИЋ. Београд: САНУ, 1960, *passim*. О томе, ТАРАНОВСКИ, Т. *Историја српског права у немањихкој држави*, I. Београд: Геца Кон, 1931, с. 11–88; *Лексикон српског средњег века*. Ур. С. ЂИРКОВИЋ, Р. МИХАЉЧИЋ. Београд: Knowledge, 1999, s. v. Властела, с. 87–89 (Р. Михаљчић); s. v. Себар, с. 659–660 (Р. Михаљчић).

²⁵ ТАРАНОВСКИ, Т. *Историја српског права у немањихкој држави*. I, с. 96.

ске праксе усмерене на одржавање и јачање ауторитета свештеничког staleжа. У једном, прилично често преписиваном саставу о пастирској улози цркве који је погрешно приписан Св. Јовану Златоустом, од парохијског свештеника се тражи да од верника који недељом не долази у цркву „не прими просфору ни кољиво“, да „оброк његовим родитељима не благослови“, и да га јавно осрамоти („посрами га пред многима“), а све у циљу да његово понашање саобрази црквеним погледима.²⁶ Слични поступак се очекивао у *Сказанију*, у виду одбијања да се прими „жртва“ од оних који раде на празник. Али, то није све. Лаицима неблагородног порекла изрицала се и анатема пред сабором целокупног клира.²⁷

Кажњавање према друштвеном статусу, клирик – мирјанин, и пореклу, благородан (властелин) – неблагородан („људин“), одлика је горажданског текста у којем се преплићу црквено и световно право феудалног друштва. Присуство световних казни одражава класне разлике и друштвену неједнакост. Властелин се осуђује на губитак „војничког чина“, док су обични људи осуђени на уништење дома. Недвосмислено је истакнут војнички позив којим се исказивала друштвена хијерархија унутар властеоског staleжа.²⁸ Познато је, уосталом, да се у средњовековним изворима насталим почетком XIII века ниже племство називало „војницима“.²⁹ Губитак „војничког сана“ представљао је губитак функције и титуле које је властелин стицао захваљујући свом благородном пореклу. С друге стране, непрепознајући хијерахију унутар подређених класа и друштвено достојанство њихових позива које се, такође, могло изгубити а појединац унизити, неблагородним лицима се претило јавно, крајњом казном, изрицањем анатеме.

Међутим, примена световних казни у црквеном тексту је заснована на моделу црквеног законодавства. Рашчињени клирици губили су

---

²⁶ JAGIĆ, V. Sitna gradja za crkveno pravo. – *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, VI, 1874, s. 147; в. БОЈАНИН, С. Језик претње у средњовековним покајничким књигама. – У: *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Ур. Ј. ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, К. КОНЧАРЕВИЋ. Београд: САНУ, 2013, с. 343–344.

²⁷ О употреби претње изрицањем анатеме у мањим али прилично учесталим саставима у јужнословенским рукописима с краја средњег века, БОЈАНИН, С. Језик претње, с. 338, 344–345. О анатема као црквеној казни, в. МИЛАШ, Н. *Црквено казнено право*, с. 199–208, 329–340; МАКСИМОВИЧ, К. Анафема. – У: *Православная енциклопедия*, (Москва), II, 2003, с. 274–279.

²⁸ О функционерима феудалне државе, в. БЛАГОЈЕВИЋ, М. *Државна управа у српским средњовековним земљама*. Београд: Службени лист СРЈ, 1997; БИЛЯРСКИ, И. *Публично- и каноничноправна лексика в бългaрското средновековно пространство*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2011, с. 261–400.

²⁹ *Лексикон српског средњег века*, s. v. Војници, с. 98–99 (Р. Михаљчић).

своје свештеничко звање, али нису одлучени од цркве. Властелин је губио свој „војнички чин“ и тиме друштвену позицију и углед, задржавајући имовину, што није био случај код неблагородних верника. Уништењем дома одузимала се основа њихове егзистенције у овоземаљском животу, а одбијањем приношења цркви од стране свештеника и јавном осудом црквеног сабора у виду изрицања анатеме ускраћивано им је спасење, односно егзистенција на оностраном свету. У случају властелина, анатема није предвиђена, док одбијање заједништва са црквом није формулисано у конкретној радњи одбијања његове „жртве“ намењене цркви.

Друштвена неједнакост пред законом је одлика феудалног друштва у којем је састав о заповедним празницима функционисао. Сталешко друштво средњег века веома добро описују другачије врсте извора које омогућавају да се јасније разумеју наведене санкције. Ти односи су парадигматски представљени у Жичкој повељи: *аще боуде вѣтъ властель то властельскимъ наказаниемъ да наказоует се. аще ли вѣтъ нижнихъ то противоу родоу да наказоует се.*³⁰ Такав концепт је детаљније уобличен у Душановом законику из 1346. и 1354. године. Санкције из горажданског текста прилично добро одговарају друштвеним односима феудалне Србије чије су установе у науци релативно добро познате, још од времена немерљивог научног доприноса угледног правног историчара Теодора Тарановског.³¹ Ипак, гораждански састав не би требало доводити у ближу везу са неком конкретном државом. Функционалност текста у друштвеној средини има већи значај од порекла. Осим тога, за ово истраживање је важно истаћи, да садржај састава указује да није настао, нити је компилиран у време када је и штампан, већ упућује на ранију историјску епоху.

4.

Идентификација датума са листе непокретних празника учињена је према месецослову штампаном у истој књизи. Иако се састави разликују по пореклу настанка и намени, они су упућени један на други. Корисници Теодорове књиге могли су у месецослову да идентификују поједине заповедне дане, а листа је, са своје стране, омогућавала увид у оне празнике када се нису смели обављати физички послови. Одређивање благодана само према датуму оставља могућност да се у једном дану прославља више помена светом. У том погледу, гораждански месецослов нуди извесна решења пошто су већи празници, за разлику од

---

³⁰ ПРВОВЕНЧАНИ, Стефан. *Сабрана дела*, с. 118.

³¹ ТАРАНОВСКИ, Т. *Историја српског права у немањихкој држави*, I–IV. Београд: Геца Кон, 1931–1935.

мањих, штампани црвеном бојом (редни број дана у месецу и име празника). Уколико то није случај, као на пример за 1. јануар или 14. јун, у обзир су могли бити узети сви помени тога дана у зависности од локалне праксе. С наше стране, изнимка је учињена за 14. октобар, пошто смо издвојили помен Свете Петке Трновске (Епиватске), *прѣподобнѣе мѣре параксѣвы*, веома поштоване светице у српским и бугарским земљама тога времена.³² Њено име, као и имена других светих који се славе тога дана, штампана су црном бојом.

Сказаније о заповедним празницима не садржи словенске празнике, било да су ћирилометодијевски, руски или јужнословенски, да употребимо класификацију Владимира Мошина,³³ осим помена Св. Петке Трновске (Епиватске). Међутим, у горажданском месецослову је присутно више ћирилометодијевских и јужнословенских светковина. Теодоров избор месецослова са словенским празницима следио је широко присутну праксу у јужнословенским псалтирима с последовањем XV и почетка XVI века.³⁴ Словенски празници су документовани у црквеним календарима од XII века, о чему сведоче Охридски и Слепченски апостол.³⁵ Изгледа да је у средњовековној рукописној традицији било знатно теже наћи листу са заповедним празницима која би укључивала словенске свеце. Јеромонах Теодор је био свестан њихове важности за богослужбену праксу на словенском језику и значаја њиховог присуства у календарима као временских граничника. У компилацији летописа штампаног на крају књиге унети су као хронолошке одренице, раме уз раме са владарима, Ћирило Философ, сѣтворшаго слова језикоу словѣнскому, епископ Методије, „брат његов“ и Сава, прѣваго архіепископа оучитѣља и прѣвостѣла сръбьскаго, нова епископа...³⁶

---

³² *Псалтир с последовањем 1521*, 203. О текстовима црквеног обреда којима се поштовала Св. Петка, СТАНКОВА, Р. *Култ и химнографија. Служби за местни јужнославјански и балкански светци в рѣкописи от XIII–XIV в.* Софија: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012, с. 121–137, 226–249.

³³ MOŠIN, V. *Slavenska redakcija Prologa Konstantina Mokisijskog u svjetlosti vizantijsko-slavenskih odnosa XII–XIII vijeka.* – *Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske akademije*, 2, 1959, с. 58.

³⁴ О све већем броју месецослова са јужнословенским светитељима у псалтирима с последовањем XV и XVI века, видети СТЕФАНОВИЋ, Д. Е. О поменима словенских празника у месецословима псалтира с последовањем Библиотеке Матице српске. – У: *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске. IV. Псалтири.* Нови Сад: Библиотека Матица српска, 1993, с. 172. Месецослове са словенским свецима имају и први штампани псалтири војводе Црнојевића и Вуковића.

³⁵ СТЕФАНОВИЋ, Д. Е. Прилог проучавању месецослова XIII и XIV века. – *Јужнословенски филолог*, 45, 1989, с. 137–160.

³⁶ *Псалтир с последовањем 1521*, 351'–352.

Отприлике у исто време, 1520. године, у Венецији је објављена једна друга листа заповедних празника у *Зборнику за путнике* (Молитвеник) који је штампан у радионици Божидача Вуковића.³⁷ Она има основни облик месецослова са пописом свих дана у години, међу којима су и словенски празници, од којих су неки и заповедни. За разлику од горажданског и већине других средњовековних месецослова, Вуковићев представља календар без тропара, кондака и других молитви и описа светих радњи, пошто није био намењен богослужбеној пракси. У складу с тим, састав није означен као послѣдовање што је уобичајено за месецослове, мада има њихову завршну формулу: *конць прієтъ месецословиє*.³⁸ Основна структура месецослова у *Зборнику за путнике* је прилагођена световном времену издељеном на дане рада и дане празновања. Ради препознавања нерадних дана, употребљена су мастила различите боје. Већи благодани које је требало празновати цео дан штампани су црвеним бројем (дан у месецу) и словима (назив празника), а мањи, који су се славили пола дана, само црвеним бројем. Сви други датуми у години и називи празника штампани су црним мастилом.

Теодорова листа заповедних празника нема структуру месецослова. Она представља старији тип који није био у функцији календара, већ пенитенцијалне праксе средњовековног друштва и цркве. У јужнословенском рукописном наслеђу је сачувано више сличних празничних листа са санкцијом. Нама је познато њих неколико из српско-словенских зборника апокрифног садржаја насталих током XVI века: рукопис из збирке Севастјанов № 1472,³⁹ и рукописи из Хрватске академије знаности и умјетности (Југославенске академије знаности и умјетности) IIIa10⁴⁰ и Народне библиотеке Србије № 53.⁴¹ Листама доминира попис заповедних празника који није обавезно исти (изузев Господњих

---

³⁷ *Пет векова српског штампарства*, с. 121–122; NEMIROVSKIЈ, E. L. *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift*. Band IV, S. 301–302. Уп. МИРКОВИЋ, Л. *Хеортологија*, с. 19.

³⁸ NEMIROVSKIЈ, E. L. *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift*. Band IV, S. 301.

³⁹ Опис рукописа ВИКТОРОВ, А. *Собраніе рукописей П. И. Севастьянова, Московскій публичный и Румянцевскій музеи*. Москва: [б. и.], 1881, с. 70 у којем је објављен почетак састава. Увид у остатак текста према фотографијама, Народна библиотека Србије, Ф 417, л. 199а–200а.

⁴⁰ Опис рукописа, MOŠIN, V. *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije. I dio: Opis rukopisa*. Zagreb: JAZU, 1955, s. 75–79, крај текста недостаје. Увиди у рукопис путем микрофилма Народне библиотеке Србије.

⁴¹ Опис рукописа, ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ Љ., ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ М., ЦЕРНИЋ Л., *Опис ћирилских рукописа Народне Библиотеке Србије*, I. Београд: НБС, 1986, с. 117–120.

и Богородичиних благодана), док поједине листе разликују целодневне и полудневне празнике. У њима је глагол „празновати“ објашњен као необављање физичких послова (Ѡ всакіє работи оудалати се⁴² или Ѡ рѣкодела съблюдати и празновати⁴³), понегде и као неодазак на суђење и парничење (Ѡт всакого сѣда и Ѡт всакихъ прѣ... оудалати се).⁴⁴ Формуле санкције су, такође, другачије од горажданског типа. Оне су свеобухватне, исте за све друштвене групе и садрже упозорење о небеској казни и награди, што снажно одражава њихов апокрифни карактер. Казну углавном не спроводе појединци са ауторитетом или установе, већ божанска промисао. Ко поштује празничне дане „има од Бога двоструку корист“ (имѣтъ Ѡт ба мѣздѣ сѣгѣбѣ), а ко не, осуђен је на проклетство (проклѣтїю прѣданї сѣтъ).⁴⁵ Такве листе заповедних празника подсећају, према структури (организација дана према месецима) и претњи непосредном Божјом интервенцијом, на апокрифне луновнике и листе добрих и злих дана у години којих се требало придржавати приликом планирања свакодневних активности. Сви ти текстови сведоче о међусобном прожимању црквеног и народног календара. Са своје стране, Теодор је одабрао састав у којем се одражава сложена друштвена структура у којој је црквена организација потпомогнута световном влашћу имала одлучујућу улогу посредника између верника и божанске интервенције. Избор таквог текста одговара образованом свештенику и писцу какав је био Теодор и открива његове погледе на свет и пастирску улогу цркве којој припада.

5.

За процену практичне вредности *Сказанија о заповедним празницима* у јужнословенским феудалним државама средњег века, од значаја је постојање његових ранијих преписа. Пошто је реч о несвакидашњем и у науци недовољно познатом тексту који није уобичајени део псалтира с пословањем, али ни других богослужбених књига, важно је указа-

⁴² Севастјанов № 1472, л. 199а.

⁴³ Рукопис НБС № 53, л. 84а.

⁴⁴ Севастјанов № 1472, л. 199а; ВИКТОРОВ, А. *Собрание рукописей П. И. Севастьянова*, с. 70. Забрана одражава званичне законе световних власти некад постојећих хришћанских држава да се о празницима не суди и не парничи, као што је, на пример, *Трећа новела* из 1166. године византијског цара Манојла I Комнина, БОЈАНИН, С. *Забаве и светковине*, с. 92. Текст новеле је објавила MACRIDES, R. Justice under Manuel I Komnenos: Four Novels on Court Business and Murder. – In: *Fontes Minores: Löwenklau Gesellschaft e. V. (Frankfurt am Main)*, VI, 1984, pp. 149–155.

⁴⁵ Севастјанов № 1472, л. 200а.

ти на податак да постоји његов старији препис. Он припада српскословенској рукописној књизи, евхологиону, насталој почетком XV столећа, која се чува у Архиву Бугарске академије наука у Софији под бројем 48 (БАН № 48).⁴⁶ Ради се о истом тексту који је штампао јеромонах Теодор. У рукописној књизи недостаје наслов који је, изгледа, требало да буде исписан киноварним словима. Између две копије постоје мање разлике које су делом техничке природе. У рукописној листи је као заповедни дан уписан 18. новембар, празник Светог Платона и Св. Романа (претпразништво Ваведења), уместо 14. новембра, дана Божићних поклада и помена Св. ап. Филипа.⁴⁷ Замена датума би могла бити омашка писара, имајући у виду значај смене поклада, поста и празника у оквирима црквеног календара. У другом случају, неслагање је резултат грешке штампара. Наиме, позив на празновање четворице јеванђелиста у горажданској књизи је штампано у пољу месеца маја, док у рукопису има одговарајуће место иза заповести о празновању свих недеља у години.⁴⁸ Већа измена се, међутим, налази у санкцији. Разлог за изрицање анатеме није непоштовање устава и закона неодређеног „сабора отаца“, већ конкретног, сабора 318 отаца или Првог васељенског сабора одржаног у Никеји. У тексту се не позива додатно на неко посебно правило које треба поштовати, а разматрање о разноликој употреби ауторитета никејских 318 отаца у црквеним, верским и световним санкцијама и другим сличним званичним и незваничним формулама, остављамо за другу прилику.

Штампање Псалтира с последовањем у више десетина или сто-тина примерака, утицало је на дисеминацију обрасца и структуре садржаја књиге коју је обликовао јеромонах Теодор. У Југоисточној Европи XVI столећа штампана књига је била укључена у постојећу традицију рукописне књиге и често је служила као предлог за настанак нових рукописних књига.⁴⁹ Гораждански псалтир с последовањем је добио

---

⁴⁶ У Кодов, Х. *Опис на славјанските рѣкописи в Библиотека на Българската академия на науките*. Софија: БАН, 1969, с. 90–91 рукопис је назван „Службеник и молитвеник“ и датиран је помоћу водених знакова. У опису садржаја рукописа није издвојен овај састав. На његово постојање указано је у БОЈАНИН, С. *Забаве и светковине*, с. 92, бел. 168. Рукопис није у целини сачуван, његови листови су испретурано укоричени, а текст се налази на листовима 35а и 65б.

⁴⁷ Рукопис Архив БАН № 48, л. 65б.

⁴⁸ Рукопис Архив БАН № 48, л. 35а.

⁴⁹ Прилично упечатљив пример јесте рукописна књига која је препис штампаног Горажданског требника, БОЈАНИН, С. Епитимијни номоканон Горажданског молитвеника (1523) у светлу штампане и рукописне књиге. – *Црквене студије*, 15, 2018, с. 195–196; БОЈАНИН, С., УБИПАРИП, М. Од штампане ка рукописној књизи, с. 3–18.

своју рукописну верзију (не у целости), у књизи из средине XVI века која се чува у манастиру Хиландару под бројем 98.⁵⁰ Највећим делом хиландарски рукопис представља препис штампане књиге, изузев последњег дела, где су поједини текстови изостављени, а неки други унесени.⁵¹ Од карактеристичних текстова Горажданског Псалтира у завршни део рукописне књиге укључени су *Сказаније о заповедним празницима* (л. 3076–3086) и летопис (л. 342а–344а). Један други препис *Сказанија* налази се у тзв. Требнику „на Димитър Йоанович“, насталом почетком XVII века, који се данас чува у Народној библиотеци у Софији под бројем 971 (НБКМ № 971).⁵² Неколико показатеља упућује да предложак потиче од горажданског узора. Заповест о празновању четворице јевнђелиста је уписана у поље месеца маја, док се у санкцији помињу само „оци“, уместо њих 318. Истовремено, уведен је нови празник Света Три Јерарха (30. јануар), док су помени јеванђелистима распоређени према данима у месецу, иако је задржана заповест о четворици јеванђелиста.⁵³ Описане интервенције указују на слободан однос према тексту и уређивању листе нерадних дана у складу са схватањима преписивача-редактора и локалним обичајима.

Листа заповедних празника из рукописне књиге с почетка XV столећа је несумњиво препис с једног старијег предлошка. Колико се далеко у прошлост може протегнути старост текста и да ли у облику у којем нам је данас сачуван, не можемо ништа одређеније рећи. Присуство појединих светковина уведених у време Византијског царства, као што је празник Полагања часне Богородичине ризе у Влахерни (догађај

---

⁵⁰ Каталогски преглед садржаја рукописа без детаљније анализе његовог садржаја и довођења у везу са старом штампаном књигом, БОГДАНОВИЋ, Д. *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд: САНУ–НБС, 1978, с. 80–81; *Каталог славјанских рукописа афонских обителџи*. Составили А. А. ТУРИЛОВ, Л. В. МОШКОВА под редакцијом А.-Э. Н. ТАХИАОСА. Второе, исправленное и дополненное издание. Београд: Чигоја штампа, 2016, № 671, с. 310.

⁵¹ BOJANIN, S. The Byzantine Penitential Nomocanon in the Serbian and South Slavic Early Modern Printed and Manuscript Book. – In: *Byzanz und das Abendland*, VII. *Studia Byzantino-Occidentalia*. Hg. v. E. JUHÁSZ. Budapest: Eötvös-József-Collegium, 2021, S. 43.

⁵² Опис рукописа СТОЯНОВ, М., КОДОВ, Х. *Опис на славјанските рѣкописи в Софийската народна библиотека*, Т. III. Софија: Държавно издателство наука и изкуство, 1964, с. 123 у којем је објављен наслов овог састава.

⁵³ То су дани посвећени Св. Луки (18. октобар), Св. Марку (25. април) и Св. Јовану Богослову (његов други празник, 8. мај), НБКМ № 971, л. 3426–344а. Рукопис је доступан на веб-сајту Народне библиотеке у Софији, <https://digilib.nationallibrary.bg/slr/public/image> [прегл. 27. 12. 2022].

из V века, времена владавине цара Лава I)⁵⁴ или поштовање победника над иконоборством патријарха Св. Методија Цариградског (843–847), упућује на временски удаљен *terminus ante quem non* настанка текста. Ближу хронолошку одредницу настанка листе нерадних дана пружа празник Свете Петке, који је у јужнословенским календарима присутан по преносу моштију светице у Трново у време бугарског цара Ивана Асена II (1218–1241).⁵⁵

Присуство листе заповедних празника са санкцијама у књизи са требничким садржајем из Архива БАН № 48 указује на тип књиге у којој је „првобитно“ била укључена (у односу на штампану копију), што одговара њеном садржају и намени. Теодор је није поново штампао у Требнику 1523. године. Разлог не треба тражити у томе што је претходно објављена (постоје текстови које је изнова штампао), већ вероватно у његовом концепту требника проширеног Епитимијним номоканоном Псеудо-Зонаре. Тај Номоканон, видели смо, отпочиње знатно садржајнијим текстом о начину празновања заповедних празника седмичног и годишњег циклуса.

Јеромонах Теодор Љубавић је уз постојеће концепте о прослављању празничног времена који су представљени у појању богослужбених песама, у поступању током обреда, клечати – не клечати, или у начину исхране, постити – не постити, увео у Псалтир с последовањем и концепт радити – не радити. Ипак, питање да ли је *Сказаније о заповедним празницима* могло којим случајем бити раније укључено у средњовековне псалитре с последовањем и даље је отворено, све док се не обаве истраживања која би обухватила све постојеће примерке ове врсте књиге. Али, како се већ сада зна да састав не представља нимало уобичајено штиво „последовања“ псалтира, сматрамо да га можемо сврстати у оне текстове, као и летопис, у којима се препознаје посебан израз Теодоровог уредничког подухвата. Он је препознатљив у више видова – у штампању Теодорових оригиналних и компилаторских радова, оригиналном комбиновању познатих састава, објављивању уобичајених текстова са необичим насловима (из корпуса „молитве на сваку потребу“) или уношењу састава који нису уобичајени за одређену књигу

---

⁵⁴ WORTLEY, J. The Marian Relics at Constantinople. – *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 45, 2005, pp. 171–187.

⁵⁵ Св. Петка је живела крајем X столећа и њен култ је у Византији успостављен током следећа два века. Поштовање светице добија на значају тек од времена преноса њених моштију у престоницу бугарског царства, СТАНКО-ВА, Р. *Култ и химнографија*, с. 17–19; СТЕФАНОВИЋ, Д. Е. Прилог проучавању месецослова, с. 146. Уп. МИРКОВИЋ, Л. *Хеортологија*, с. 69–73.

или можда нису постојали у облику у којем су штампани.⁵⁶ Указивање на постојање столеће старијег преписа истог текста, са извесним особеностима и у другачијем типу богослужбене књиге, представља посебан допринос истраживању уредничког подухвата јеромонаха Теодора. Та чињеница омогућава да се у Теодоровим књигама јасније сагледа динамичан однос између старог средњовековног рукописног наслеђа и стварања нових образаца помоћу нове технологије и њеног производа. Крајњи учинак Теодоровог подухвата као штампара и иноватора није био успешан, пошто нови медиј није задобио шире поверење људи од пера, ни владајућих кругова јужнословенских цркава, и касније Пећке патријаршије. Сасвим је другачије са Теодором уредником, чије је умеће засновано на познавању текстова било шире доступно захваљујући штампарској технологији, што је учинило да садржај његових штампаних издања постане део рукописне књиге.

Штампани Псалтир с последовањем из горажданске цркве Св. Ђорђа утицао је да састав о заповедним празницима постане приступачнији у пастирској пракси, не само захваљујући нама данас непознатом тиражу, већ и каснијим умножавањем у рукописним књигама. Ипак, одражавајући стање из раније епохе у којој су владајући и подређени слојеви припадали истој религији и где је црква припадала владајућем слоју, гораждански текст није могао потиснути њему сличне, горе наведене листе, чије су заповести и санкције у виду Божје интервенције намењене свим верницима подједнако. Такав тип текста био је прилагодљивији у другачијим друштвеним и верским околностима које су успостављене османским освајањем Југоисточне Европе.

ИЗВОРИ

Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. изд. и прев. Н. РАДОЈЧИЋ. Београд: САНУ, 1960.

Литургија 1519. Фототипско издање. Ур. К. МАНО-ЗИСИ. Горажданска штампарија 1519–1523, књ. I. Београд – Источно Сарајево: Народна библиотека Србије – Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2008.

Молитвеник 1523. Фототипско издање. Ур. К. МАНО-ЗИСИ. Горажданска штампарија 1519–1523, књ. III. Београд – Источно Сарајево: Народна библиотека Србије – Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2008.

ПРВОВЕНЧАНИ, Стефан. *Сабрана дела.* изд. Т. ЈОВАНОВИЋ, прев. Љ. ЈУХАС-ГЕОРГИЈЕВСКА. Београд: СКЗ, 1999.

---

⁵⁶ Види БОЈАНИН, С. Епитимијни номоканон Горажданског молитвеника; БОЈАНИН, С. Улога уредника; BOJANIN, S. The Byzantine Penitential Nomocanon.

Псалтир с последовањем 1521. Фототипско издање. Ур. К. МАНО-ЗИСИ. Горажданска штампарија 1519–1523, књ. II. Београд – Источно Сарајево: Народна библиотека Србије – Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2008 (= *Псалтир с последовањем 1521. Друго фототипско издање.* Источно Сарајево – Фоча 2019).

JAGIĆ, V. Sitna gradja za crkveno pravo. – *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, VI, 1874, s. 112–156.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

БИЛЯРСКИ, И. *Публично- и каноничноправна лексика в българското средновековно пространство.* Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2011.

БЛАГОЈЕВИЋ, М. *Државна управа у српским средњовековним земљама.* Београд: Службени лист СРЈ, 1997.

БОГДАНОВИЋ, Д. *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара.* Београд: САНУ–НБС, 1978.

БОЈАНИН, С. Епитимијни номоканон Горажданског молитвеника (1523) у светлу штампане и рукописне књиге. – *Црквене студије*, 15, 2018, с. 181–203.

БОЈАНИН, С. *Забаве и светковине у средњовековној Србији (од краја XII до краја XV века).* Београд: Историјски институт – Службени гласник, 2005.

БОЈАНИН, С. Језик претње у средњовековним покајничким књигама. – У: *Теолингвистичка проучавања словенских језика.* Ур. Ј. ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, К. КОНЧАРЕВИЋ. Београд: САНУ, 2013, с. 333–356.

БОЈАНИН, С. Недеља као нерадни дан у средњовековној Србији. – У: *Споменица академика Симе Ђирковића,* Ур. С. РУДИЋ. Београд: Историјски институт, 2011, с. 307–335.

БОЈАНИН, С. УБИПАРИП, М. Од штампане ка рукописној књизи: препис Требника Горажданске штампарије у рукопису Библиотеке Српске Патријаршије № 32. – *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 84, 2018, с. 3–18.

БОЈАНИН, С. Улога уредника штампане књиге и текстови обреда Све-те тајне покајања из Горажданског требника. – У: *Српска Горажданска штампарија у свјетлости науке и културе.* Ур. В. БАРТУЛА. Источно Сарајево: Филозофски факултет, Пале – Православни богословски факултет „Св. Василије Острошки“, Фоча, 2020, с. 99–120.

ВИКТОРОВ, А. *Собрание рукописей П. И. Севастьянова, Московский публичный и Румянцевский музеи.* Москва: [б. и.], 1881.

КОДОВ, Х. *Опис на славянските рѣкописи в Библиотеката на Българската академия на науките.* Софија: БАН, 1969.

КРУНИЋ, Б. Ђ. Историографски запис Теодора Љубавића у поговору *Горажданског псалтира са последовањем* из 1521. године. – У: *Српска Горажданска штампарија у свјетлости науке и културе.* Ур. В. БАРТУЛА. Источно Сарајево: Филозофски факултет, Пале – Православни богословски факултет „Св. Василије Острошки“, Фоча, 2020, с. 199–220.

Лексикон српског средњег века. Ур. С. ЂИРКОВИЋ, Р. МИХАЉЧИЋ. Београд: Knowledge, 1999.

МАКСИМОВИЧ, К. Анафема. – У: *Православная энциклопедия*, (Москва), II, 2003, с. 274–279.

МАНО-ЗИСИ, К. Књиге Горажданске штампарије (1519–1523). – У: *Горажданска штампарија 1519–1523*, књ. IV. Ур. Д. БАРАЋ. Београд – Источно Сарајево 2008, с. 163–224.

МИЛАШ, Н. *Црквено казнено право*. Мостар: Издавачка књижарница Пахера и Кисића, 1911.

МИРКОВИЋ, Л. *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве*. Београд: [б. и.], 1961.

Пет векова српског штампарства 1494–1994: раздобље српскословенске штампе XV–XVII века. Ур. М. ПЕШИКАН, К. МАНО-ЗИСИ, М. КОВАЧЕВИЋ. Београд: САНУ – Матица српска – НБС, 1994.

Српска Горажданска штампарија у свјетлости науке и културе. Ур. В. БАРТУЛА. Источно Сарајево: Филозофски факултет, Пале – Православни богословски факултет „Св. Василије Острошки“, Фоча, 2020.

СТАНКОВА, Р. *Култ и химнографија. Служби за местни јужнословјански и балкански светци в рѣкописи от XIII–XIV в.* Софија: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012.

СТЕФАНОВИЋ, Д. Е. О поменима словенских празника у месецословима псалтира с послодовањем Библиотеке Матице српске. – У: *Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске. IV. Псалтири*. Нови Сад: Библиотека Матица српска, 1993, с. 169–193.

СТЕФАНОВИЋ, Д. Е. Прилог проучавању месецослова XIII и XIV века. – *Јужнословенски филолог*, 45, 1989, с. 137–160.

СТОЈАНОВИЋ, Љ. *Стари српски родослови и летописи*. Београд – С. Карловци: СКА, 1927.

СТОЈАНОВ, М., КОДОВ, Х. *Опис на славјанските рѣкописи в Софийската народна библиотека*, Т. III. Софија: Държавно издателство наука и изкуство, 1964.

ТАРАНОВСКИ, Т. *Историја српског права у немањихој држави*, I–IV. Београд: Геца Кон, 1931–1935.

ТРИФУНОВИЋ, Ђ. Мољеније Теодора Љубавића. – *Зборник Музеја примењене уметности*, 11, 1967, с. 55–57.

ТУРИЛОВ, А. А., Л. В. МОШКОВА *Каталог славјанских рукописей афонских обителей*. Под редакцией А.-Э. Н. ТАХИАОСА. Второе, исправленное и дополненное издание. Београд: Чигоја штампа, 2016.

ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ Љ., ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ М., ЦЕРНИЋ Л., *Опис ћирилских рукописа Народне Библиотеке Србије*, I. Београд: НБС, 1986.

REFERENCES

BOJANIN, S. The Byzantine Penitential Nomocanon in the Serbian and South Slavic Early Modern Printed and Manuscript Book. – In: *Byzanz und das Abendland*, VII. Studia Byzantino-Occidentalia. Hg. v. E. JUHÁSZ. Budapest: Eötvös-József-Collegium, 2021, S. 31–49.

MACRIDES, R. Justice under Manuel I Komnenos: Four Novels on Court Business and Murder. – In: *Fontes Minores: Löwenklau Gesellschaft e. V.* (Frankfurt am Main), VI, 1984, pp. 149–155.

MOŠIN, V. *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije. I dio: Opis rukopisa.* Zagreb: JAZU, 1955.

MOŠIN, V. Slavenska redakcija Prologa Konstantina Mokisijskog u svjetlosti vizantijsko-slavenskih odnosa XII–XIII vijeka. – *Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske akademije*, 2, 1959, c. 17–68.

NEMIROVSKIJ, E. L. *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Band I: Inkunabeln.* Bibliotheca bibliographica Aureliana CXL. Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner, 1996.

NEMIROVSKIJ, E. L. *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Band IV: Die Druckerei von Božidar Goraždanin in Goražde und Venedig; Die erste Druckerei von Božidar Vuković in Venedig.* Bibliotheca bibliographica Aureliana CLXX. Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner, 2001.

WORTLEY, J. The Marian Relics at Constantinople. – *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 45, 2005, p. 171–187.

[BILJARSKI, I. *Publično- i kanoničnoppravna leksika v bałgarskoto sredno-vekovno prostranstvo.* Varna: VSU „Černorizec Hrabăr“, 2011.

BLAGOJEVIĆ, M. *Državna uprava u srpskim srednjovekovnim zemljama.* Beograd: Službeni list SRJ, 1997.

BOGDANOVIĆ, D. *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara.* Beograd: SANU–NBS, 1978.

BOJANIN, S. Epitimijni nomokanon Goraždanskog molitvenika (1523) u svetlu štampane i rukopisne knjige. – *Crkvene studije*, 15, 2018, s. 181–203.

BOJANIN, S. Jezik pretnje u srednjovekovnim pokajničkim knjigama. – U: *Teolingvistička proučavanja slovenskih jezika.* Ur. J. GRKOVIĆ-MEJDŽOR, K. KONČAREVIĆ. Beograd: SANU, 2013, s. 333–356.

BOJANIN, S. Nedelja kao neradni dan u srednjovekovnoj Srbiji. – U: *Spomenica akademika Sime Ćirkovića*, Ur. S. RUDIĆ. Beograd: Istorijski institut, 2011, s. 307–335.

BOJANIN, S. UBIPARIP, M. Od štampane ka rukopisnoj knjizi: prepis Trebnika Goraždanske štamparije u rukopisu Biblioteke Srpske Patrijaršije № 32. – *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 84, 2018, s. 3–18.

BOJANIN, S. Uloga urednika štampane knjige i tekstovi obreda Svete tajne pokajanja iz Goraždanskog trebnika. – U: *Srpska Goraždanska štamparija u svjetlosti nauke i kulture.* Ur. V. BARTULA. Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet, Pale – Pravoslavni bogoslovski fakultet „Sv. Vasilije Ostroški“, Foča, 2020, s. 99–120.

BOJANIN, S. Zabave i svetkovine u srednjovekovnoj Srbiji (od kraja XII do kraja XV veka). Beograd: Istorijski institut – *Službeni glasnik*, 2005.

KODOV, H. *Opis na slavjanskite rākopisi v Bibliotekata na Bālgarskata akademija na naukite.* Sofija: BAN, 1969.

KRUNIĆ, B. Đ. Istoriografski zapis Teodora Ljubavića u pogovoru Goraždanskog psaltira sa posledovanjem iz 1521. godine. – U: *Srpska Goraždanska štamparija u svjetlosti nauke i kulture.* Ur. V. BARTULA. Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet, Pale – Pravoslavni bogoslovski fakultet „Sv. Vasilije Ostroški“, Foča, 2020, s. 199–220.

- Leksikon srpskog srednjeg veka.* Ur. S. ĆIRKOVIĆ, R. MIHALJČIĆ. Beograd: Knowledge, 1999.
- Liturgija 1519. Fototipsko izdanje.* Ur. K. MANO-ZISI. Goraždanska štamparija 1519–1523, knj. I. Beograd – Istočno Sarajevo: Narodna biblioteka Srbije – Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 2008.
- MAKSIMOVIĆ, K. Anafema. – U: *Pravoslavna enciklopedija*, (Moskva), II, 2003, s. 274–279.
- MANO-ZISI, K. Knjige Goraždanske štamparije (1519–1523). – U: *Goraždanska štamparija 1519–1523*, knj. IV. Ur. D. BARAĆ. Beograd – Istočno Sarajevo 2008, s. 163–224.
- MILAŠ, N. *Crkveno kazneno pravo*. Mostar: Izdavačka knjižarnica Pahera i Kisića, 1911.
- MIRKOVIĆ, L. *Heortologija ili istorijski razvitak i bogoslužnje praznika pravoslavne istočne crkve*. Beograd: [b. i.], 1961.
- Molitvenik 1523. Fototipsko izdanje.* Ur. K. MANO-ZISI. Goraždanska štamparija 1519–1523, knj. III. Beograd – Istočno Sarajevo: Narodna biblioteka Srbije – Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 2008.
- Pet vekova srpskog štamparstva 1494–1994: razdoblje srpskoslovenske štampe XV–XVII veka.* Ur. M. PEŠIKAN, K. MANO-ZISI, M. KOVAČEVIĆ. Beograd: SANU – Matica srpska – NBS, 1994.
- PRVOVENČANI, Stefan. *Sabrana dela*. izd. T. JOVANOVIĆ, prev. Lj. JUHAS-GEORGIJEVSKA. Beograd: SKZ, 1999.
- Psaltir s posledovanjem 1521. Fototipsko izdanje.* Ur. K. MANO-ZISI. Goraždanska štamparija 1519–1523, knj. II. Beograd – Istočno Sarajevo: Narodna biblioteka Srbije – Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 2008 (= Psaltir s posledovanjem 1521. Drugo fototipsko izdanje. Istočno Sarajevo – Foča 2019).
- Srpska Goraždanska štamparija u svetlosti nauke i kulture.* Ur. V. BARTULA. Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet, Pale – Pravoslavni bogoslovski fakultet „Sv. Vasilije Ostroški“, Foča, 2020.
- STANKOVA, R. *Kult i himnografija. Službi za mestni južnoslavjanski i balkanski svetci v rękopisi ot XIII–XIV v.* Sofija: Akademično izdatelstvo «Prof. Marin Drinov», 2012.
- ŠTAVLJANIN-ĐORĐEVIĆ Lj., GROZDANOVIĆ-PAJIĆ M., CERNIĆ L., *Opis ćirilskih rukopisa Narodne Biblioteke Srbije*, I. Beograd: NBS, 1986.
- STEFANOVIĆ, D. E. O pomenima slovenskih praznika u mesecoslovima psaltira s posledovanjem Biblioteke Matice srpske. – U: *Ćirilske rukopisne knjige Biblioteke Matice srpske*. IV. Psaltiri. Novi Sad: Biblioteka Matica srpska, 1993, s. 169–193.
- STEFANOVIĆ, D. E. Prilog proučavanju mesecoslova XIII i XIV veka. – *Južnoslovenski filolog*, 45, 1989, s. 137–160.
- STOJANOV, M., KODOV, H. *Opis na slavjanskite rękopisi v Sofijskata narodna biblioteka*. III. Sofija: Džržavno izdatelstvo nauka i izkustvo, 1964.
- STOJANOVIĆ, Lj. *Stari srpski rodoslovi i letopisi*. Beograd – S. Karlovci: SKA, 1927.
- TARANOVSKI, T. *Istorija srpskog prava u nemanjičkoj državi*, I–IV. Beograd: Geca Kon, 1931–1935.

TRIFUNOVIĆ, Đ. Moljenije Teodora Ljubavića. – *Zbornik Muzeja primenjene umetnosti*, 11, 1967, s. 55–57.

TURILOV, A. A., L. V. MOŠKOVA. *Katalog slavjanskih rukopisej afonskih obitelej*. Pod redakcijej A.-Ė. N. TAHIAOSA. Vtoroe, ispravlennoe i dopolnennoe izdanie. Beograd: Čigoja štampa, 2016.

VIKTOROV, A. *Sobranie rukopisej P. I. Sevast'janova*. Moskovskij publičnyj i Rumjancevskij muzei. Moskva: [b. i.], 1881.

Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. izd. i prev. N. RADOJČIĆ. Beograd: SANU, 1960.]

THE LIST OF NON-WORKING DAYS IN THE GORAŽDE PSALTER WITH APPENDICES FROM 1521

Abstract. This article analyzes a text with a list of non-working days of the year published in the Goražde Psalter with Appendices in 1521. The text consists of three parts. The first and second parts contain the immovable and movable holidays of the year, while the third contains sanctions for believers who do not observe the prescribed holidays. The list includes 102 non-working days per year, including Sundays. Sanctions are both spiritual and secular in nature, and they are formulated differently depending on the social class and status of the offenders.

A list of non-working days with sanctions is not commonly a part of a Psalter with Appendices. It is a penitential, not a liturgical feature and has its origins in the Middle Ages. There is a copy of it in an Euchologion with the penitential texts from the early 15th century. We recognize the presence of the list in the Goražde book as part of the editorial work of the printer and hieromonk Teodor Ljubavić. Thanks to the fact that the Goražde printed book was soon afterwards transcribed into a manuscript, we know of two more copies of the Goražde-type lists of non-working days in different liturgical books.

Keywords: non-working days and holidays, calendar, spiritual and worldly sanctions, Goražde printing shop, Psalter with Appendices.

Stanoje Bojanin, PhD, Senior Research Associate

ORCID: 0000-0003-3424-6247

The Institute for Byzantine Studies – Serbian Academy of Sciences and Arts

35, Knez Mihajlova Str., 11 000 Beograd, Serbia

E-mail: sbojanin@gmail.com